

1962 – הטמעת דיני הלחימה בצה"ל: חוברת "דיני המלחמה"

מאת: סגן ליאור רוזנשטרך, תובעת צבאית בפרקליטות מחוז דרום וזרוע היבשה, התביעה הצבאית

חוברת דיני הלחימה הראשונה בצה"ל התמקדה בשאלות-יסוד בניהול הלחימה בשדה הקרב והופצה בכלל יחידות צה"ל ואף לספריות חינוכיות ואקדמיות. על אף שהחוברת קצרה, ואולי דווקא משום כך, היא משקפת היטב את "החזון" להפצת ידע משפטי, תוך איזון שבין הנאמנות לכלל המשפטי ובין הצורך להנגיש את הדין למפקדים ולחיילים בצה"ל.

רקע עובדתי

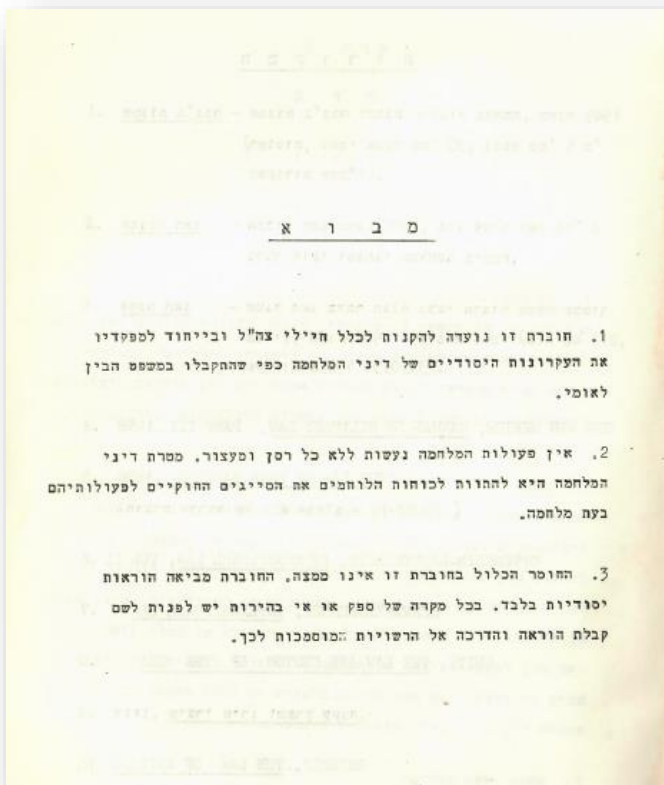
בשנת 1962 יצאה לאור חוברת דיני הלחימה הראשונה בצה"ל. החוברת נועדה להקנות לחיילי צה"ל, ובייחוד למפקדיו, את העקרונות והכללים של דיני הלחימה. החוברת נוסחה בידי גורמי ההדרכה שפעלו באותם ימים בפרקליטות הצבאית, וסקרה את מהות המשפט הבין-לאומי, את מקורותיו ואת עקרונותיו הבסיסיים. החוברת בנויה מחמישה פרקים, שעיקרם דיני לחימה ביבשה, בים ובאוויר, התייחסות המשפט הבין-לאומי אל פצועים וחולים בשדה הקרב והוראות המשפט הבין-לאומי ביחס לשבויי מלחמה – שאלה חשובה שהעסיקה את צה"ל באותם ימים.

בבואנו להבין את הרקע ההיסטורי והצבאי שהוביל לכתיבת החוברת, יש להתבונן באתגרים איתם התמודדה מדינת ישראל בראשית שנות ה-60. שנים אלה התאפיינו בשקט יחסי שנשמר מאז תום מבצע קדש, ובבניין כוח להיערכות למערכות הבאות. כידוע, בעתות של שגרה מתכוון הצבא למלחמה ולמצב חירום. כך היה המצב גם בתחומי פעולתה של הפרקליטות הצבאית, שנשאה עיניה לאתגרים הביטחוניים שעמדו לנגד המדינה, ובראשם ההערכות למלחמות הבאות. הצבא הציב לעצמו יעד, להיערך למערכות

משמעותית מול צבאות ערב בכלל זירות הלחימה (יבשה, ים ואוויר). משכך, דומה שהחלה להתגבש ההבנה כי גם הפרקליטות הצבאית נדרשת להתכונן, להתמקצע ולהטמיע את הדין המחייב בלחימה, ולהוביל ללימודם של כללי המשפט הבין לאומי (או "חוק העמים", כאמור בחוברת) בצה"ל.

התוכן המשפטי

בחוברת, שכונתה "עקד חוק צבאי 2-17", נסקרו מקורות דיני הלחימה שנתפשו כמחייבים את מדינות העולם בכלל ואת מדינת ישראל בפרט. בין המקורות העיקריים נמנו אמנות האג משנת 1899 ומשנת 1907, ארבע אמנות ג'נבה העוסקות בין היתר בטיפול בשבויי מלחמה ובהגנת אזרחים בימי מלחמה, ואמנת האג משנת 1954. בחוברת הודגש כי

חלק מהוראות האמנות הנ"ל הוטמעו בפקודות הצבא, ולצידה אף הופצו מסמכי תורה ודוקטרינה צבאיים שכונו אף הם בשם "עקדים".

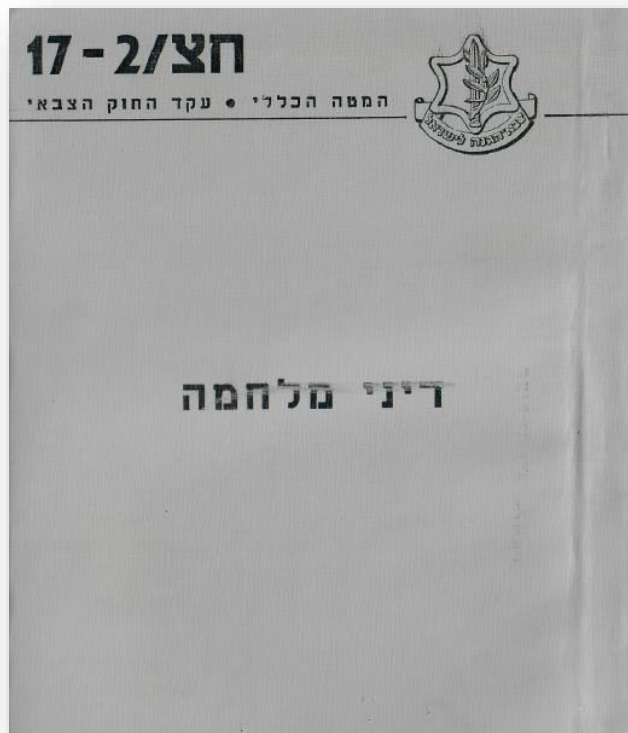
נוסחן של פקודות מטכ"ל מאותן שנים אמנם לא השתנה רבות במרוצת השנים, וחלק מהפקודות – ובראשן פקודת מטכ"ל 33.0133 "התנהגות בהתאם לאמנות בין לאומיות שמדינת ישראל צד להן" – אף נותרו כנוסחן משנות השישים. ואולם, בניגוד למצב ולהתפתחויות במשפט הבין-לאומי היישומי מאז שנות השבעים ועד ימינו אנו, הדין המעוגן באמנות הוצג בצורה פשוטה וישירה.

כך למשל, הפרק שקבע את עקרונות דיני הלחימה בחוברת כלל הגדרה פשוטה ביותר לאופיו של העימות המזוין, המתכתבת עם תורות הלחימה משנות השישים: "מלחמה היא התנגשות בין שתי מדינות או יותר, באמצעות כוחותיהן המזויינים". ניכר שמטבעה של התקופה, בפרק זה לא הייתה התייחסות לסיטואציה של לחימה בין מדינה לבין ארגוני טרור, וטרור לא נתפש כחלק מעולם הלחימה, חרף העובדה שכבר מאמצע שנות ה-50 התמודדה מדינת ישראל עם הסתננות של קבוצות טרור שונות, ביחוד מירדן וממצרים. חלק מקבוצות אלה כונו בין היתר בשם "פדאיון". כלומר, למרות העובדה שצה"ל אכן נדרש להתמודד עם תופעת הטרור, וחרף מעשי רצח ולחימה ממש שביצעו המסתננים, הרי שבכל זאת האתגר המרכזי באותה תקופה היה התמודדות עם צבאות המדינות השכנות (ירדן, מצרים וסוריה) ובהתאם לכך, מוקד הלמידה והפיתוח של דיני הלחימה בפרקליטות הצבאית הותאם למציאות זו.

עניין נוסף הראוי לתשומת לב הוא גישת מחברי החוברת. נראה שהכותבים ביקשו להנחיל ידע למפקדים בצורה שאפתנית ומעניינת. קשה שלא להתרשם מבחירת כותבי המסמך להציג תהליכים היסטוריים כגון הקושי ליצור "קודקס" מקיף של דיני המלחמה, מושגי אחריות המפקדים ועוד – אך עדיין לשמור על כתיבה קצרה, פשוטה ושיטתית. מצד אחד נכללו בחוברת מושגים משפטיים, אזכורי פסקי דין ושמות של מלומדי משפט כגון אופנהיים; ומצד שני, החוברת נשענה על סדר לימודי ועקרונות משפטיים מכווינים ופשוטים.

להדגמה, אפשר לציין כי בפרק שעוסק ביחס כלפי שבויי מלחמה, דרים בצוותא מבואות ועקרונות כללים, אך עימם באים סקירה שיטתית של סעיפים ואף ציטוטים ישירים מתרגומן של אמנות ג'נבה, כמו החובה לנהוג "מנהג אנושי" בשבויי מלחמה, זכאותם ליחס של "דרך ארץ לגופם ולכבודם" ואף מובאות "ישירות" לסעיפי אמנה ללא התאמה למציאות הישראלית. למשל, באחד מתני הפרקים, נכתב שיש לשלם לשבויים מועסקים שכר עבודה בשיעור הוגן – שלא יפחת מ-1/4 פרנק שוויצרי ליום.

במובן זה, החוברת היא מוצר הדרכת מובהק: היא נועדה להנחיל את הידע הבסיסי והעקרוני ואת היסודות לכללי ההתנהגות גם יחד.

חשיבותה של החוברת

חוברת דיני הלחימה הייתה משום יריית פתיחה למאמץ מתמשך ובלתי פוסק של הפרקליטות הצבאית להנגיש את הוראות המשפט ובפרט המשפט הבין-לאומי למפקדים ולחיילים, בשפה צבאית ובפרסומים צבאיים – לא כהפצה של אמנות וחוקים בלבד, ולא כמאמרים משפטיים מסובכים.

נראה שהחוברת הייתה מוצלחת – היא נדפסה במספר הוצאות לאורך שנות השישים, וסגנון חיבורה וכתבתה בא לידי ביטוי גם בחוברות אחרות ומאוחרות, כגון החוברות שעסקו בחובות כוחות צה"ל בעת יישומו של ממשל צבאי, בטיפול בשבויי מלחמה, בהגנתם של נכסי תרבות בזמן לחימה ועוד.

כמובן, שיטות ההדרכה השתנו רבות מאז הפקתה של החוברת. כיום נעשים מאמצים רבים לחזק את היכרותם של המפקדים בצבא עם דיני הלחימה ועם החובות המוטלות עליהם מכוח המשפט הבין-לאומי באמצעים מתקדמים ביותר: הרצאות וסדנאות, אימונים ותרגילים וכן פיתוח מוצרים מתקדמים מסוגים שאיש לא דמיין בשנות השישים, בהם לומדות ממוחשבות של דיני לחימה, המבוססות על סרטונים ותוכן אינטראקטיבי נגיש ונוח לשימוש, אך גם היום חוברת זו מהווה מודל לאופן שבו ראוי להנחיל עקרונות וכללים משפטיים.

מדוע בחרתי בנושא?

חוברת דיני המלחמה הראשונה היא אבן דרך חשובה במורשת הפרקליטות הצבאית – שלא ראתה עצמה כגוף אכיפה גרידא, אלא ביקשה להשתלב בעשייתו המבצעית של צה"ל, כבר בשלבים מוקדמים לפעילותה. מאמץ זה ראוי לטעמי לציון "כאקט חזוני", בפרט משום שהוא הלך והתגבר. מאז יציאתה לאור של חוברת דיני הלחימה בראשית שנות ה-60 בידי מדור קטן ויחידי, כמסמך שמנה אך 47 עמודים וסדרת ציטוטים המשקפים את סעיפי אמנות ג'נבה, הפך נושא הטמעת דיני הלחימה לתחום ליבה בפועלה של הפרקליטות הצבאית, אשר מקיימת מאז מלחמת ששת הימים מערכי הדרכה ההולכים ומשתכללים, המפרסמים ומעבירים מדי שנה מגוון חומרי הדרכה ולמידה, במגוון שיטות, באופן מקיף המהווה אף השראה לצבאות זרים הבאים לבקר בישראל וללמוד מניסיונו של צה"ל.

להרחבה בנושא, ראו את המקורות הבאים:

- מאיר שמגר "תם ולא נשלם", בעמ' 78 (הוצאת ידיעות אחרונות, 2015).